

גאולה והיסטוריה

שלום רוזנברג

במאמרי זה אחזור פעם נוספת לאחת האידאות המרכזיות של ההוייה היהודית - משיחיות - תוך התמקדות בסבך היחסים שבין ציונות למשיחיות. לפנינו נושא היסטורי, שאינו יורד מסדר היום הציבורי ומשתקף שוב ושוב במאמרי הגות בעיתונות ובשיח הציבורי שלנו. מקווה אני שסקירה סכמתית זאת תתרום להבנת תולדותיו של הרעיון אך גם למעמדו ולגורלו בימינו והמאבקים הקשים הסובבים אותו.

נושא זה טעון ומסוכן, והוא מחייב אותנו להבחין בין שני מרכיבים ברורים שלא תמיד מובחנים בצורה מספקת. האחד - הוא המדעי, הניסיון הניטרלי לעמוד על משמעותה של אידאה ולשחזר באופן מדויק ואחראי את הגישות השונות הנאבקות בסוגיה. האחר הוא הסובייקטיבי, שיש בו ביטוי למחויבותו של ההוגה, ובו הוא מנסה כאדם להכריע בין העמדות השונות, ואף להציע את עמדתו הוא.

דרכו של חוקר רעיונות ותולדותיהם שונה מדרכו של ההיסטוריון המנסה להגיע להבנה "היסטורית", סוציולוגית, אולי אף פסיכולוגית, של המציאות הראלית. כפי שכתב פרופ' יעקב כ"ץ, ההיסטוריון מתעניין לא ב"גילוי רעיונות כשהם לעצמם" אלא ב"פעולתם הממשית של הרעיונות". גישה מעין זו מרוקנת לכאורה מאינטרס היסטורי, כל דיון בתולדות האידאות כשהן לעצמן. דבר זה ללא ספק מוגזם, אולם אין ספק שכאן נמצאת פרשת הדרכים בין הדיסציפלינות השונות. העוסק בחקר האידאות תובע לגיטימיות לתחומו, לעיסוק בתולדות האידאות, כשאלה נלמדות באופן עצמאי. טענתו היא שחקר זה יעזור לנו הרבה בהבנת המציאות ההיסטורית. הוא אף מעז לטעון שיש באידאות חשיבות עצמאית, והן אינן השתקפות המציאות לבד.

התזה שאני מאמין בה היא שהאידאות נולדות מתוך המכניקה הפנימית של חיי הרוח. הן נבחנות בהצלחתן ובהשפעתן על ההיסטוריה ועל ידי ההיסטוריה. הדבר נכון גם בנוגע לאידאה המשיחית. מצד אחד, המשיחיות היא תופעה ראלית, שבאה לידי ביטוי היסטורי וסוציולוגי בתנועה, במאבק, בתקווה, בכישלון ובסבל, ושמה אף

בהצלחה. אולם מצד אחר, המשיחיות היא אידאה, וכאידאה היא משפיעה על ההיסטוריה. על כוחה מעיד כל איש המרים את קולו כנגד הסכנה הפוליטית של המשיחיות בימינו.

ניתוח האידאה המשיחית היא משימה קשה וזרועה מוקשים. אין טענה חסינה לוויכוח ולדיון מחודש. קל וחומר בתחומים 'רלוונטיים' מעין אלה. הייתכן כלל מחקר שבו לא תהיה מעורבת במידה זו או אחרת האידאולוגיה של החוקר הבלתי מעורב? רוצה אני לסרטט בקווים כלליים את ממדיה העיקריים של הבעיה העומדת בפנינו.

סוגיית המשיחיות מעמידה את המעיין, ויהא זה המעיין המתוחכם ביותר בפני רב-הגוניות שברעיון, והמאבק המתמיד בין עמדות וגישות. מכאן ההכרח לנסות ולבנות סכמה כלשהי כדי לערוך סדר בסבך שלפנינו. אכן, רעיון המשיחיות הוא כפקעת חוטים ענקית ומסובכת, שאנו מנסים להתירה. בניסיון זה אנו מוצאים כמה קצוות חוטים, המביאים אותנו למה שכינית, ממדיו השונים של רעיון המשיחיות. הפירוק לממדים שונים הוא מלאכותי ללא ספק, אך למרות זאת - כפי שאנסה להראות להלן - הכרחי. הוא מאפשר לנו לבדד מספר יסודות, בשלב הראשון, ולנסות להביאם לידי אינטגרציה, בשלב השני.

במאמרים קודמים עמדתי על ממדים אלה של רעיון המשיחיות, תוך עיון במקורות הרלבנטיים ובאמצעות שימוש בעקרונות של הגישה הפנומנולוגית והמתודה הפילולוגית-היסטורית. לא אחזור כאן על ניתוח מדוקדק מעין זה, אלא אתבסס עליו תוך נסיון להוסיף מסקנות שתהיינה חשובות לניתוח התופעות שבדורנו.

אנסה ליצור מודל שיסביר את הרב-גוניות שברעיון המשיחי. לא אוכל לעשות זאת אם לא אקדים ואתאר את הצד השווה ברעיונות אלו. מה המשותף לכל הגישות המשיחיות? מהי משיחיות? ייתכן שיהיו חוקרים מינימליסטיים, שיטענו שאין צד משותף תוכני ואידאי לרעיונות אלה. עבור חוקרים אלה, המשותף לא יהיה אלא נומינלי בלבד, כלומר העובדה שהשיטות השונות משתמשות במונח משותף ותו לא. אין אני מקבל מינימליזם זה. סבור אני שיש גרעין אידאי משותף. יתרה מזאת, גרעין זה מאפשר ליצור קונטרסט בין הרעיון המשיחי היהודי לבין רעיונות אחרים במסורות זרות או בהשקפות עולם שאין לנו טרמינולוגיה משותפת אתם. הגישור הרעיוני אפשרי, והוא יכול לתרום להבנת אידאות ותהליכים.

הגרעין המשותף הוא אינטואיציה בסיסית שאנסה להסביר דווקא בשפה מעין מדרשית. הפרשה הראשונה במעשה בראשית מסתיים במשפט "וירא ה' את כל אשר עשה והנה טוב מאוד", (בראשית א', לא). הפרשה השנייה מעמידה אותנו בפני מציאות אחרות, ובה יש עץ הדעת טוב ורע (שם ב, ט"ו) שממנו אוכל האדם. שתי פרשיות אלו מתארות את המתח בין מציאות שיש בה טוב ורע לבין אידאל של 'טוב מאוד'. בדברים אלו משתקף רעיון הגאולה על גווניו השונים. מול מציאות שיש בה טוב ורע מועמד חזון של עולם שכולו טוב.

עתה נוכל לעבור לדגם המבחין בגווניו השונים. המפתח לבניית דגם מצוי לדעתי בעקרון התחום, על איזה תחום מופעל רעיון הגאולה? את התשובות אפשר לחלק לפי חלוקה מרובעת אותה פיתחתי בספרי 'בעקבות הכוזרי'. להלן הצגה סכמתית של חלוקה זו:

התחום	הרע	הגאולה
היחיד	צדיק ורע לו	השארות הנפש
העם	גלות	משיחיות
האנושות	מלחמה	אחרית הימים
הקוסמוס	מוות	עולם הבא

המסורת היהודית הקלאסית - זו של המקרא והתלמוד, שמה בפנינו ארבעה רעיונות אלה מבלי שתיתן דין וחשבון על היחס המדויק שביניהן. הפילוסופיה הדתית בפרט וההגות היהודית בכלל ניסו לערוך את הרעיונות השונים במסכת רעיונות אינטגרלית. הדוגמה הקלאסית היא ללא ספק מפעלו של ר' סעדיה גאון המנסה ליצור אינטגרציה בין רעיונות, ולהציג רצף היסטורי עקבי של המאורעות העתידיים להתרחש. המסורת הקלאסית לא נתנה לנו תאוריות אלא חזונות, שעליהם נבנו התאוריות של ההוגים.

חשוב להדגיש שרעיונות אלה יכולים להיות מיוצגים באופן אחר שיאפשר לנו להסביר פנים אחרים של הבעיה. הם מגדירים שני צירים. האחד, הציר ההיסטורי ועליו נמצאים המשיחיות ואחרית הימים. השני, שעליו נמצאים העולם הבא ואחרית הימים הוא ציר מטא-היסטורי. כאן משתקפת שאלה יסודית של החזון המשיחי. היכן תתממש הגאולה? האם הגאולה פירושה תיקון העולם הזה, או שמא משמעותה מעבר לעולם אחר, שאיננו לחלוטין עולמנו הגשמי. לשון אחר: האם הגאולה

מתרחשת בזמן ההיסטורי, הראלי, או שפירושה טרנספורמציה בסיסית וכללית של הקוסמוס?!

אם נסכם תוך שינוי קטן בסכמה שהוצגה, נוכל לומר שלפנינו כמה רעיונות של גאולה:

1. הגאולה האינדיבידואלית.

2. הגאולה ההיסטורית: המשיחיות הלאומית והאנושית הכללית.

3. הגאולה הקוסמית.

הסכמה הזו מאפשרת לנו להבין את הוויכוחים הגדולים בתולדות רעיון הגאולה בהגות היהודית. יתרה מכך, רעיון הגאולה היהודי השפיע השפעה מכרעת על התרבות האנושית. המודל שאני מציע כאן מאפשר למקד את הקונטרסט הקיים בין היהדות לבין דתות ותרבויות שינקו ממנה. לשם קיצור - אף אם קיצור זה יהא בעוכריה של האמת - נאמר, שהנצרות בדרך כלל שמה את הדגש על הציר המטא-היסטורי, תוך שלילת האלמנטים ההיסטוריים של רעיון הגאולה שאפיינו את היהדות. בנצרות הגאולה המטא-היסטורית מתממשת בעולם בו ההיסטוריה ממשיכה את מהלכה הרגיל. הגאולה התממשה בעולם בלתי נגאל.

לעומת בריחה זאת אל מחוץ להיסטוריה, תנועות מודרניות רבות, קוסמופוליטיות ולאומניות הציעו רעיונות גאולה היסטוריים המקבילים לשני הקטבים של הציר ההיסטורי. ואכן, אפשר לקרוא פרקים מסוימים של ההיסטוריה היהודית כמאבק בדילמה הבסיסית הזאת, בין רעיון הגאולה הלאומי ורעיון הגאולה הקוסמופוליטי. כפי שנראה מביאה אותנו הציונות לקוטב הלאומי. לעומת זאת, הפלטפורמה של פיטסבורג בשנת 1885 שקבעה את עקרונותיה של היהדות הרפורמית - היא דוגמה חשובה של האינטרפרטציה הכלל-אנושית של הרעיון המשיחי. העידן המשיחי איננו אלא התקופה המודרנית של התרבות האוניברסלית.

הדגם המרובע הזה אינו שלם. נשארה מחוצה לו קבוצה שלמה של גישות, שנטרלו את המשמעות ההיסטורית של רעיון הגאולה. המרכזית שבהן היא הגישה המיסטית שהבינה את הגאולה לא כשינוי ההיסטוריה, ולא כשינוי קוסמי, ואף לא כפתיחתו של עולם רוחני שמעבר לחיים. החוויה המיסטית המתרחשת כאן ואולי גם עכשיו, גילוי העולם האמיתי לנפש, היא - היא הגאולה האמיתית. גישה מיסטית זו קרובה לגישה אכזיסטנציאליסטית מקבילה. כך למשל בהגותו של הרב י"ד סולובייצ'יק קיים מוקד נוסף של הגאולה. הגאולה היא המפגש עם האל, מפגש המוציא את

האדם מבדידותו הקיומית. גישה זאת אינה מבטלת את הממד ההיסטורי שבגאולה, הקיים בשיטתו. דברים אלה מביאים אותנו למשנתו של ישעיהו לייבוביץ'. לייבוביץ' היה ללא ספק הלוחם הגדול כנגד הרעיון המשיחי, ולמרות זאת, מן הראוי לנסות ולחשוף מתוך השלילה את הפן המחייב המפתיע המצוי במשנתו. ישעיהו לייבוביץ', המוחק כל התייחסות למושג הגאולה, רואה בו יסוד חשוב ביהדות:

הדת כתורה ומצוות גואלת את האדם מכבלי הטבע, אין זאת גאולה במובן הנצרות - אשר בה האדם נגאל בזכות תודעתו שהוא נגאל, כי אם גאולה ממש שחרור מכבלי הסיבתיות הטבעית מחוסרת המשמעות. אדם זה החי בעולם ההלכה... אינו מתנהג לפי הנתונים הטבעיים בלבד ואין חייו פרי גורמים טבעיים בלבד, הפועלים בכלי-גופו ובנטיות נפשו כחיי הבהמה - כי אם הוא המעצב את חייו, זאת אומרת הוא אוטונומי במובן המדויק של המילה... ורק יצור אוטונומי ראוי לשם אדם... זה כוחה וזה גדולתה של הדת, כהלכה המוציאה את האדם מעולם ההכרח הטבעי לעולם של בחירה, כוונה ומגמה.¹

דברים אלו של ישעיהו לייבוביץ' מלמדים אותנו את המשמעות המינימליסטית והבסיסית ביותר של החזון המשיחי. לפי לייבוביץ', הרעיון המשיחי הוא רעיון שאיננו ניתן למימוש. למרות זאת יש משמעות מתמדת לרעיון. הוא מהווה עיקרון המחייב אותנו לשפוט את המציאות, לקבוע שאכן יש בה רע ונגדה יש להילחם. אלו שתמכו בהתלהבות בלייבוביץ' על התנגדותו הנחרצת לתרגום היסטורי כלשהו של הרעיון המשיחי, לא הבינו את הפער שהיה קיים בינו לביניהם. הם תמכו במה שנראה היה הרס הממד שמעבר לאינדיבידואליות המוחלטת, ולפעמים לשאננותם של החיים הטובים והדשנים שכל אוטופיה מסכנת. הוא, למרות הכול, האמין ברעיון המשיחי שבשבילו היה פירושו ביקורת מתמדת ובלתי מתפשרת על המציאות, הניגוד המוחלט לתזת משולש האני, הכאן והעכשיו.

את דעתו ביטא ישעיהו לייבוביץ' בפירוש דיקונסטרוקציוניסטי על העיקר היי"ב של הרמב"ם כפי שהוא מנוסח בעיבוד המצוי בסידור. "אחכה לו בכל יום שיבוא",

¹ " לייבוביץ', יהדות, עם ישראל ומדינת ישראל, ירושלים ותל אביב, תשלי"ה, עמ' 60.

קוראים אנו שם. דברים אלה לימדו אותנו את חובת התקווה המשיחית התמידית, אף ברגעים הקשים ביותר בהיסטוריה. עבור לייבוביץ' מילים אלו מקבלות משמעות מפתיעה. חובת תקווה זאת אינה יכולה להתממש אלא לפני בואו של המשיח. מסקנה, ביאת המשיח בפועל פוגעת באחד מייג העיקרים! מימושו של הרעיון המשיחי הוא גם ביטולו וחילולו.

אין טעם לדון בסבירותו של פירוש מחוכם זה. את התשובה האמיתית כבר אמר פראנץ רוזנצוויג שלימד שכל משיח הוא משיח שקר פרט לאחרון. אלא שאנו נעזוב עתה אפיק זה, ונחזור לתזה ההיסטורית. כדי להבין את מלוא משמעותו ההיסטורית של רעיון המשיחיות, עלינו לתת את הדעת על היבט נוסף, לכאורה מובן מאליו. לפני טרקלין חזון הגאולה מצוי פרוזדור המעבר בין העידנים. מהי הדרך לגאולה? כיצד להביאה?

אם נתעלם מהפרטים נדמה לי שנוכל לדבר על שתי אלטרנטיבות שונות: העמדה האל-היסטורית או האפוקליפטית והעמדה האקטיביסטית.

העמדה האל-היסטורית או האפוקליפטית היא העמדה הסוברת שהגאולה כלל איננה תלויה בפעילות אנושית, אלא היא תוצאה של תהליכים היסטוריים שבידי שמים שלאדם אין שליטה עליהם. בחרתי להשתמש במונח "אפוקליפטי", היות שפירושו האטימולוגי של מונח זה הוא גילוי הידיעה הסודית של קץ הימים. הקץ אינו תלוי במעשה אדם, אלא הוא מהווה פיתוח, לעיני האדם, של מציאות נעלמת קבועה מראש.

אל מול עמדה זאת בולטת העמדה האקטיביסטית, המאמינה שהגאולה יכולה להגיע בעקבות הפעילות האנושית, זו היא עמדת גג, הטומנת בחובה עמדות שונות ומנוגדות החלוקות ביניהן כיצד להביא את הגאולה. האקטיביזם הרציונלי בולט בין גישות אלו. כמה פנים לאקטיביזם זה. בצורה פרדוקסלית מסכימים לגישה זאת הוגים הרחוקים זה מזה באופן מהותי. כאן נעוצה ללא ספק משמעות תרומתו של הרמב"ם. הרמב"ם שלל את הקוטב הקוסמי בחזון הגאולה, חזון זה הביא אותו לראות בעידן המשיחי התרחשות היסטורית, הכפופה לחוקי הטבע התקפים בקוסמוס. למרות שעולם כמנהגו נוהג, הרי שהגאולה היא בעצם סיומה של הבריאה, כאשר האנושות תגיע לבגרות, "ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים".

התקווה המשיחית איננה דווקא חישובי קצים. את אחרית הימים תופס הרמב"ם תפיסה רציונלית. חשובה לא פחות היא העובדה שהרמב"ם חשב כנראה שגם המעבר לעידן המשיחי נעשה בכלים ובאמצעים רציונליים. דבריו של הרמב"ם בדבר אפשרות

חידוש הסנהדרין אם יסכימו לכך חכמי ארץ ישראל, מבטא רעיון זה. לפנינו אפשרות לפעילות רציונלית המהווה שער לעידן המשיחי ולשינוי פני ההיסטוריה. רבות נכתב על הקשרים בין הציונות, ובייחוד הציונות הדתית ובין חזון המשיחיות. לא נכנס לסוגיה זאת אך לדעתי עלינו לקבוע, שההתעוררות הקדם-ציונית במאה שעברה ינקה רבות ממשנתו של הרמב"ם ומתפיסותיו הרציונליסטיות של העידן המשיחי ושל המעבר לעידן המשיחי. דברים אלה נשזרו במשנתו של ריה"ל, שקרא לעם לעלות ולחכות למשיח דווקא בארץ ישראל. העלייה לארץ ישראל ויישובה היא הדרך להביא את המשיח: " גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה ראוי לשכר באל ספק והוא מקרב עם בוא תקוותנו כמו שנאמר 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו', זאת אומרת, ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה" (הכוזרי ה, כז).

משמעותו של "פרוזדור המעבר" מביא אותנו לשאלת ההשתקפות הפסיכולוגית של הרעיון המשיחי. האם הרעיון מדרבן לאקטיביזם או שמא בולם את הפעילות ההיסטורית? בעיה זאת עניינה פובליציסטים וסופרים גם יחד. במשך שנים הותקף הרעיון המשיחי על ידי הרדיקליזם הציוני כאחראי לפסיביות ההיסטורית. בימינו מותקף החזון המשיחי כאחראי לאקטיביזם הרפתקני חסר אחריות ומעצורים. בתשובות סותרות אלו גם יחד, יש אכן אמת. הרעיון המשיחי יש בו כשלעצמו מעין מגנטיזם המושך את העם ומביא אותו לפעולה. לעומת משיכה חיובית זו היו ניסיונות המימושים המשיחיים הראליים בהיסטוריה טראומות שליליות. העמדה האפוקליפטית ביטאה את חוסר האונים האנושי מול תהליך שלא ניתן לשליטתו של האדם. ולמרות זאת היא ביטאה את השכנוע באפשרות שינוי בעולם, ובמימוש ההיסטורי של חזון הגאולה. העמדות האל-היסטוריות פירושן ייאוש טוטלי מאפשרות הגאולה ההיסטורית. בהיסטוריה היהודית מצאנו עמדה אחרת שהאמינה בגאולה ההיסטורית אך שללה את האקטיביזם. הביטוי הבולט לשלילה זו מצוי ברעיון השבועות שהשביע בהם הקב"ה את ישראל שלא ידחקו את הקץ. הטרואומטיות שבתולדות המשיחיות הראלית משתקפת כאן. אכן, לומדים אנו שהרעיון המשיחי פיתח שתי מערכות, מערכת תאוצה ומערכת בלימה. לא תיתכן "נהיגה" היסטורית ללא הזדקקות לשתי המערכות גם יחד. חכמת הנהיגה היא

קריאה נכונה של הסיטואציה הקונקרטית בה אנו מצויים, והמחייבת אותנו להגיב בהתאם.

שאלת האקטיביזם מחזירה אותנו אל משנתו של ר' יוסף דוב סולובייצ'יק. במאמרו 'קול דודי דופק', המבוסס על דברי ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי, הוא מדבר על הזדמנויות החסד של ההיסטוריה, ועל הסכנה הגדולה המתגלמת בחטא האנושי החמור, "החמצת השעה". הרעיון המשיחי נמצא לא בדברים עצמם אלא ברקעם, אך בדבריו אלה מתנסחת שיטה שלפיה אמנם אין ההיסטוריה כתובה מראש אך למרות זאת יש עתודות חלופיים הנוולדים ברגעים של חסד. מימושו של העתיד החלופי תלוי בפעילות האנושית, בתשובת האדם לקולה של ההיסטוריה הדופקת בדלתנו. הגישה הפטליסטית תוכל להשלים עם עמדה פסיבית. דווקא גישתו הפתוחה של הרי"ד מחייבת אותנו לחוש את מועקת האחריות של האקטיביזם המתמיד.

נוסיף עתה פן נוסף של הרעיון. ההתבוננות בהיסטוריה מלמדת אותנו שהרעיון המשיחי עמד בפני סכנה מתמדת, האנטינומיזם. המשיחיות יכולה להיתפס כמי שמביא לביטולה של התורה ואף של הייחוד היהודי בכלל. כאן מונח מרכז הכובד בדיוניו של גרשם שלום על המשיחיות. המשיחיות נתפסת כשחרור העם מן הגלות אך גם מן החוק, מהמחויבות להלכה, מן המסורת. הדוגמה הקלאסית היא כמובן השבתאות. אם נבוא לתרגם פן זה למציאות בת זמננו, נווכח לדעת שצמד המושגים העומד מאחורי הדיון נהפך עתה למשולש: משיחיות, ציונות, יהדות.

תרגום האנטינומיזם לתקופתנו שקוף למדי. האם הציונות היא המשך או מהפכה? האם פירושה תחיית העם והבראתו, או שמא הקמת מציאות אחרת על חורבן העם היהודי הקלאסי?

כל המציע תשובה לשאלה זאת עלול לרמות את עצמו ואת האחרים. הווייתנו הציונית היא מצב שניתן לראות בו מעין קונצנזוס מעשי, שעל משמעותו ומהותו פרוץ מאבק רעיוני מאז ראשיתו. את המרכז המשותף לכל העמדות ניתן לתאר כציונות הפוליטית הטהורה. אכן, אפשר היה להגדיר את הציונות מבלי להזדקק לקטגוריות הלקוחות ממה שניתן לכנות "עולמה של היהדות". אולם, אף אם נדגול בצמצום הזה, הרי שהאדם המגשים מהפכה כה גדולה בחייו (עלייה, למשל), לא יכול היה להימנע מלנסות וליצור אינטגרציה בין מטרותיו ובין אידאלים שונים שהוא מאמין בהם. הציונות הפוליטית הטהורה היא הפשטה, ותמיד הייתה בעלת מקף, "ציונות-": ציונות סוציאליסטית, ציונות דתית וכו'. העמדות למיניהן הבינו את

הציונות כחורגת מעבר למישור הפוליטי הטהור ומחלוקת זאת משתקפת בסוגיה שלפנינו.

העמדות השונות יוצרות קשת רחבה של דעות. בקצה אחד של הקשת מצאנו עמדה שטענה שהציונות היא כפירה פשוטה כמשמעה. הפרקטיקה הציונית ואף החזון הציוני, פוגעים בערכי היהדות. הציונות המדינית היא אליבא דידם, מעשה כפירה של היהודים בזמן החדש, "היא ההעזה להוציא את גורל היהודים מידי אלוהים". הציונות, לפי זה, היא מהפכה הנבנית מהרס העם היהודי. בצד האחר של הקשת מצאנו עמדות הרואות בציונות המשך או תיקון של הוויה פגומה. ביניהן היו עמדות רבות. מתוכן רוצה אני לבחור עמדה שבמידה רבה הייתה המרכזית בימי הקמתה של מדינת ישראל והיא באה לידי ביטוי בולט בדמותו של בן גוריון. בעמדה זו נתפסה הציונות כמממשת את הרעיון המשיחי, שאיפתו העמוקה ביותר של האומה. לחזון המשיחי הקלאסי התלוו מרכיבים מיסטיים ודתיים "בלתי רצויים". הציונות ידעה להשתחרר מהם ולהגשים את הרעיון בטהרתו. המשיחיות אינה אלא הטרמה בלתי שלמה של הציונות, בה היא מגיעה לידי מימוש. עמדה זאת התחברה בתחום החינוכי עם תפיסה כללית יותר הקשורה באופן חלקי עם הגותו של אחד העם. לפי תפיסה זאת הרעיון הלאומי לבש מעטה דתי במשך הדורות. פעלו כאן ערמת ההיסטוריה, או כוחותיה הטמירים של רוח האומה. מכל מקום, עם חזרתנו לארץ, יכולה האומה להשתחרר ממלבושים אלה, ומכפיפות למה שמעבר להיסטוריה. הציונות הפכה למשיחיות אנטינומיסטית.

עבור הציונות הדתית הקלאסית הציונות הייתה הגשמתן של מצוות. הביטוי הבולט לגישה זו, הוא זיהוי הציונות עם מצוות ישיבת ארץ ישראל, וכמובן גם הדאגה לקיומו ולהבראתו של כלל ישראל, בבחינת פיקוח נפש של האומה. אך הציונות הדתית ראתה גם את הקמתה של מדינת ישראל כ"אתחלתא דגאולה". האידאולוגיה האופנתית דוחה היום כל מוטיב משיחי, אולם ללא ספק, יש צדק אירוני כאשר החזון שנוצל אתמול בתעמולה הציונית משתחרר עתה מהכבלים ששמו עליו. בתפיסה הרואה בהקמת המדינה "אתחלתא דגאולה" מקבל התהליך ההיסטורי משמעות מטא-היסטורית. היצירה והפעילות האנושית מלווה בסייעתא דשמיא. הציונות הרשמית ניסתה לחלן את המשיחיות. הציונות הדתית - לקדש את החולין.

היסוד האחרון שאליו נתייחס יביא אותנו לדון במעמד הכללי של הרעיון המשיחי. ודאי לא נטעה אם נקבע שהחזון המשיחי קשור למקבילו - האוטופיה. הפוסט-

מודרניזם הוא אבדן האמון באוטופיות. אדגים זאת בפירוש פרדוקסלי לסיפורה של תיבת פנדורה.

לא אחזור על כל פרטיו של הסיפור הקלאסי אלא על סופו בלבד. עם פתיחתה של התיבה התעופפו כל הצרות והמחלות שהן המקור של הסבל האנושי. בתיבה נותרה התקווה לבד. לקחה של אגדה זאת גלוי וידוע לכל הדורות. דורנו לעומת זאת גילה פירוש חדש, דקונסטרוקטיביסטי: מהתיבה התעופפו אכן כל הצרות, אך נותרה בה הצרה המסוכנת מכולן: התקווה. הסכנה הגדולה ביותר המאיימת על האנושות איננה סכנתם של הרוצחים הגדולים, אלא זו של האידאליסטים המנסים לגאול אותה מצרותיה. האכזבות מהאוטופיות, ובייחוד מהאוטופיה הקומוניסטית הביאו את האנושות לאחת האכזבות הגדולות שבתולדותיה. זאת הייתה אכזבה מהמודרניות שהאמינה באוטופיות. משיחיות השקר היא האויב הגדול של התקווה המשיחית.

נוכל להמשיל תופעה אוניברסלית זאת, בתופעה אחרת שהתרחשה בעולמנו לפני זמן לא רב. כוונתי להרפתקאה המשיחית שהתרחשה בחסידות חב"ד. לא היו אלו מאורעות דרמטיים, לא הייתה זאת קטסטרופה אלא אשליה אשר נשאה בתוכה את זרעי האכזבה ואולי אף הייאוש מהחזון המשיחי כולו. רק האפשרות להתגבר על הטרומה של האשליה יאפשר לנו לחיות מחדש את התקווה.

אחרית דבר

הסקירה המהירה שערכתי חוזרת ומלמדת דבר שהוא מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה, והיא שאכן יש במסורת היהודית מחלוקות יסודיות מסביב לרעיון המשיחי. כאן נפתחת הדלת אל מעבר לצד התיאורי, למסקנות הערכיות או הנורמטיביות. לתחום זה חייבים אנו להתייחס באופן פרדוקסלי בענוותנות ובחוצפה גם יחד. בענוותנות - המונעת מאתנו לפסול את עמדת מתנגדנו האשם לכאורה בזה שהוא עושה מניפולציות אידאולוגיות במסורת של הדורות. ייתכן שהענוותנות באה לידי ביטוי בדברי חז"ל העומדים על כך שיש תיאורים אלטרנטיביים והם מתרצים ביניהם באמצעות ההבחנה: "זכה... לא זכה", דוגמת 'בעתה אחישנה'. הענוותנות מורה לי שיש ליריבי על מה לסמוך. אך, עם זאת עלי לבוא בחוצפה המאפשרת לנו לפסוק הלכה גם אחרי הכרת רב-הגוניות והמחלוקת, ולקבוע שעמדתו האידאולוגית נכונה, אמיתית ומחייבת. רב גוניות איננה מתירה לנו להוציא מקרב היהודית את העמדות המנוגדות לנו, אך היא איננה מחייבת בשום פנים ואופן את הרלטיביזם

שאנשים רוצים לגזור ממנו. בבסיס פרדוקס זה נמצאת העובדה שאכן חייב האדם להתחייב לעמדה, להשיב תשובה לשאלות הנשאלות, ותשובה זאת היא "פסק ההלכה" שהוא פוסק.

התפיסה המחברת בין ציונות למשיחיות היא גיבושה של מערכת רעיונית שלמה ומסונפת. אין היא מחייבת הרפתקנות המסתמכת על פטליזם היסטורי ועל עתיד קבוע מראש. נדמה לי שניתן לנסח את העמדה המשיחית המתקבלת מהכיוונים שעליהם דיברנו כעמדה הרואה את המשיחיות כשייכת לא לפוליטיקה אלא למטא-פוליטיקה. גישה זאת מלמדת אותנו שהרעיון המשיחי חייב להשפיע עלינו, אך לא על החלטותינו. במילים אחרות, פעולותינו צריכות להיות מודרכות על ידי החלטות רציונליות, אך מעבר להן חייבת להיות בנו התקווה המתמדת שהחלטותינו הנכונות צריכות להביא את הגאולה.